

בירור מהות דין הזמה ועונש "כאשר זמם" (ה.)

א. המשנה במסכת מכות¹ אומרת שהנאמנות של הכת השניה של העדים על פני כת העדים הראשונה היא דוקא כשמעידים על גופן של עדים, שאומרים "עמנו הייתם". אך כשמעידים שההורג או ההרוג היה עמנו, הוי הכחשה.

הגמרא שואלת מה המקור להבדל זה, ומביאה שתי דעות: רב אדא לומד מהפסוק "והנה עד שקר", ומדייק ממה שהתורה התייחסה לעד ולא כתבה עדות שקר, אם כן השקר מתברר על-ידי הגברא - העד. רבי ישמעאל לומד דבר זה מדכתיב "לענות בו טרה" - עד שתסרה גופה של עדות.

אלא דיש לעיין בלימוד זה. מנין שהפסוק מדבר בהזמה שאז קרי ליה עדות מוסרת ולא באופן שהעידו על ההרוג. עוד יש להקשות על הטור, שאומר² שהטעם שבהזמה נאמנת הכת השניה, הוא מפני שהם מעידים על הראשונים, והראשונים מעידים על עצמם, ואין אדם נאמן על עצמו, עיי"ש. ולדבריו, מדוע צריך פסוק לומר שבהזמה נאמנת הכת השניה? והרי זו סברא, ומדוע שואלת הגמרא מנא הני מילי? בהזמה יש את טעם הטור ובהכחשה לא.

על קושיא זו היה אפשר לתרץ ולומר: במקרה ש"בא הרוג ברגליו", שודאי שהעדים הראשונים שקרנים, מנין שאין עונשים ב"כאשר זמם". ע"כ מהפסוק "והנה עד שקר" וכו', שצריך להזים עצמן של העדים, ובבא הרוג ברגליו לא הוי שקר בעצמן של העדים ודמי להכחשה. ואם כן, יש לומר שגם לטור הפסוק נצרך ללמד שב"בא הרוג ברגליו" אין "כאשר זמם". אמנם זה לא נראה בפשט הגמרא, כי הגמרא שואלת מנא הני מילי, ומשמע שהשאלה מוסבת על המשנה, ובמשנה אין את המקרה של "בא הרוג ברגליו" כדוגמא להכחשה, אלא שיש עדים שאומרים "ההרוג היה עמנו", ועל זה שואלים מנא הני מילי, ולטור - על זה אין קושיא.

---

1. דף ה.
2. בסימן לח.

עוד יש להקשות על טעם הטור, דלכאורה גם בהכחשה יש לומר שנאמין לכת השניה מסברא זו, כי הראשונים מעידים על עצמם שראו, והשניים אומרים לא ראיתם כי ההרוג היה עמנו, ומדוע לא נאמין לשניים? יש אחרונים שבארו על זה שהטור לא בא לומר טעם, אלא רק מבאר גדר הזמה, שהרי גם בהזמה לא דמי לעדות שחיללו שבת, כי בהזמה לא חשיבי בעלי דין על הנושא: "האם היו שם או לא". אלא גם לטור הוי גזירת הכתוב, ומבאר את גדר גזירת הכתוב שחידשה תורה שבהזמה הראשונים נהיים בעלי דינים. אמנם קשה לומר שזו דעת הטור, דמלשון הטור "ומפני זה האחרונים נאמנים וכו'" - משמע שבא לומר טעם ולא גדר.

ונראה לבאר כך: ההבדל המציאותי העקרוני שבין הזמה להכחשה הוא שבהזמה כשאומרים המזימים "עמנו הייתם" אומרים בזה שלא היתה לכם היכי תמצי כלל להעיד, לא היתה יכולת כלל להעיד, כי בכל עד, החפצא של היותו עד זה "לראות" וכל ראייה מתיחסת ל"מקום" כי תמיד האדם רואה מקום, ולכן כשאומרים עמנו הייתם, ממילא לא יכלו לראות. ולפי זה מבואר הלימוד של רבי ישמעאל, כי באופן הזה חשיב שסרה העדות, דהיינו מוסרת לגמרי, ולא מתחילה כאן עדות כי אין לה היכי תמצי להיות קיימת. לעומת זאת בהכחשה, כשאומרים שההורג היה עמנו, לא אומרים שלא יכלו לראות המקום, אלא רק שבפועל לא ראו, כי ההורג או ההרוג היה עמנו, ודו"ק.

וכעת נבוא לבאר את דברי הטור. בכל עדות הרי אדם מעיד על עצמו, כי אומר שראה את המעשה, ואיך נאמן? אלא על-כרחך זו פרשת עדות, דנתנה לו התורה נאמנות על זה, ולכן בהכחשה, שהכת השניה אומרת על הראשונה שלא ראו, לא קיימת סברת הטור, כי לגבי מה שאדם ראה, התורה האמינה לראשונים לומר שראו, דכך הוא בכל עדות. אך בהזמה, שם הויכוח אינו אם ראו או לא ראו, אלא האם היה להם את היכולת לראות או לא. אמנם לולא הפסוק, הייתי אומר שגם כאן התורה האמינה לראשונים על עצמם, כמו שהאמינה להם לומר שראו, ולכן באה גזירת הכתוב לומר שבאופן שמעידים על עצמם על "היכולת להעיד" - שזה הנשוא שהעדים המזימים העלו, - כאן לא האמינה התורה לאדם להעיד על עצמו, וכאילו שמעידים על הראשונים שהם סומים ולא יכלו לראות. (ומה שכל עד שמעיד נאמן, ועל-כרחך משמע גם שיש לו יכולת לראות, יש לומר שאין זה מצד נאמנות על עצמו, אלא מצד שחוקה היא שכל אדם יכול לראות כל מקום בעולם). ומבואר גם הטעם של הטור וגם הצורך בפסוק.

ב. וכעת יש לדון האם תהליך הזמה דורש דוקא ששני עדים יבואו ויזימו ויאמרו על הראשונים עמנו הייתם, או שאפשר גם באופנים אחרים.

ראשית נדון, כש"בא הרוג ברגליו", שודאי מתברר לנו שהעדים שיקרו, האם חשיבי עדים זוממים ויהיה דין "כאשר זמם".

מבואר בגמרא במסכת בבא-קמא³, ש"בא הרוג ברגליו", חשיב הכחשה, ואין במקרה זה דין "כאשר זמם". והיה נראה לומר, שהטעם לכך הוא ש"בא הרוג ברגליו" הו"ה הכחשה" ולא הזמה, כי על-ידי שההרוג בא, חזינן שהמעשה לא נכון, ודמי לעדים שאומרים ההורג היה עמנו או הנהרג, שלא כבהזמה, שבה אין אנו יודעים אם המעשה היה או לא היה. ואם כן, אופן כזה מתמעט מהפסוק שבמסכת מכות דף ה. שמתעטים הכחשה כמו שנתבאר. ומכאן קשה על הרמב"ן בפירושו לתורה⁴, שאומר טעם אחר מדוע בא הרוג ברגליו לא הו"ה הזמה, והוא - כי על זה לא נאמר "ודרשו השופטים היטב", דאין כאן דרישה וחקירה, וממילא לא נקיים גם את סוף הפסוק "ועשיתם לו כאשר זמם". וקשה, דזה לא כגמרא בדף ה. שדורשת דרשות אחרות מהפסוק למעט הכחשה מעונש "כאשר זמם", וצריך עיון.

אופן נוסף שיש לדון עליו הוא הזמה מפי עצמו של עד. האם העדים יכולים להזים עצמם על-ידי שיאמרו שלא היו באותו מקום בזמן שהעידו עליו מקודם? וכאן יש להדגיש ששאלה זו איננה נפקא-מינה כלפי הנידון, דלגביו יש דין "כיון שהגיד שוב אינו חוזר ומגיד", ודנים אותו לפי העדות הראשונה.

כל הנפקא-מינה היא לגבי העדים, וגם בזה יש לדון, שהרי בכל עדים זוממים יש שתי תוצאות לגבי העדים: (1) נפסלים לעדות. (2) מקבלים עונש כאשר זמם. ולגבי הדין הראשון ודאי שאין נפסלים על-ידי עצמן, ד"אין אדם משים עצמו רשע". כל הדיון נשאר לגבי קבלת עונש "כאשר זמם" באופן שהזימו עצמם. וגם כאן, לרבי עקיבא, הסבור שעדים זוממים קנסא, אין נפקא-מינה, דגם אם חשיבי עדים זוממים כשזימיין עצמן, אין נאמנים לחייב עצמם בעונש "כאשר זמם" דהוי קנס, ואין אדם משלם קנס על-פי עצמו.

כל הדיון הוא לרבנן, הסוברים שעדים זוממים ממונא. וכאן תשאל השאלה, האם כשזימיים עצמם ואומרים שלא היו באותו מקום הו"ה חלות

3. דף עד:

4. דברים יט ; יח.

דין של עדים זוממים ויתחייבו מצד הודאת בעל-דין בעונש "כאשר זמם" או לא. ונראה שיש נפקא-מינה בדיון גם לרבי עקיבא, לגבי הדין שמודה בקנס ואחר-כך באו עדים שפטור, דנראה שאם אומר העד שהעיד שקר כי לא היה שם, אם יכול להזים עצמו, אם כן, חשוב הודאה בקנס, דיש כאן הזמה, וממילא יש עליו פטור. ואפילו יבואו עדים אחר-כך יפטר. אך אם אין חפצא של הזמה אלא על-ידי אחרים, ממילא אין כאן כלל הודאה בקנס, ולכן ההודאה לא פוטרת אותו, ואם יבואו עדים אחרים, יחייבוהו, ודו"ק.

נבוא לענות על שאלה זו על-פי הראשונים. הריטב"א אומר⁵ במפורש, "שאין הזמה אלא מפי אחרים", ואם כן, אי-אפשר להזים עצמו, דאין זה חפצא של הזמה כלל, ונמצא חסר בתהליך ההזמה. אמנם, יש לבאר מהו המקור לדברי הריטב"א. יש לומר על-פי מה שראינו בפירוש הרמב"ן לתורה, שכיון שכתוב בפרשת הזמה דרישה וחקירה, וכשמזים את עצמו הוא הודאת בעל דין ואין צריך דרישה וחקירה, ממילא אין כאן פרשת הזמה.

רש"י⁶ מביא דוגמא לרבי עקיבא לדין ש"אין משלמין על-פי עצמן", כאשר באו העדים לבית-דין אחר ואומרים: הזמנו בבית-דין פלוני. ולכאורה, נשאלת השאלה, מדוע לא נקט דוגמא שבאותו בית-דין עצמו אומרים העדנו שקר, ולא היינו במקום שהעדנו עליו, וכיון שהיו קנס אין משלמים על-פי עצמן, אלא על-כרחך יש לנו לבאר דסבר כהריטב"א, שחסר בחפצא של הזמה אם הם עצמם אומרים שהעידו שקר, ולכן לא חשיב מודה בקנס, ודו"ק.

אמנם בתוספות-רי"ד⁷, חולק על רש"י, ומבאר את דברי הגמרא בדף ב: "אין משלמין על-פי עצמן", שהעדים אומרים באותו בית-דין שהעידו: עדות שקר העדנו. וזה הזמת עצמן, ולא ישלמו אף-על-פי שאחר-כך באו עדים והזימום, דמודה בקנס ואחר-כך באו עדים - פטור. ואם כן, חזינן שסבר שחפצא של הזמה הוא גם-כן על-ידי עצמו, ולכן הוא הודאה בקנס באופן זה. וכן מפורש ברמב"ם⁸ כהתוספות-רי"ד, שכשאומרים עדות שקר העדנו, הוא מודה בקנס, ואם כן, חשיב שיש כאן הזמה. וכן מפורש גם-כן

5. דף ג., ד"ה כל כמיניה.

6. דף ב., ד"ה אין משלמין.

7. בבא-קמא ה., ד"ה סבר.

8. פרק ח מהלכות עדות הלכה ח.

בדעת רבי יונתן, כמובא בשיטה מקובצת⁹, שכשאומרים העדים עדות שקר העדנו, למאן דאמר עדים זוממים ממונא, משלמים מצד הודאת בעל דין.

בשיטת הרמב"ן בנידון, יש לעיין. משום שבדף ג.¹⁰, אומר הרמב"ן שעד שאומר שהעיד שקר לא הוי עד זומם, "שהרי עדותו קיימת". משמע שהטעם שאין הזמה מפי עצמו, דכיון שכלפי הנידון העדות קיימת מצד "כיון שהגיד" וכו'. אם כן, לא חשיב חפצא של הזמה, ויש להבין מהו המקור לדבריו. ואולי למד שכשהתורה אמרה "והנה עד שקר העד" וכו', כוונתה שנתברר לנו שעדותו שקר כלפי דין זה ומבטלים אותה, ויש לעיין. ועוד קשה, מדוע לא אומר את אותו טעם שאומר בפירושו לתורה, שכיון שאין כאן דרישה וחקירה, דהוי הודאת בעל דין, ממילא אין כאן פרשת הזמה, וצריך עיון.

ג. כעת נברר מהות העונש "כאשר זמם", על מה בא עונש זה.

מצאנו בתורה כמה סוגי עונשים. בדרך כלל עונשי התורה באים על עבירת איסור של תורה. - אדם שחילל שבת חייב סקילה, כי עבר על לאו "לא תעשה כל מלאכה", וכו'.ב. אמנם מצאנו שמזיק חייב לשלם, וכאן התשלומין אינם עונש על שעבר על איסור מזיק, אלא הוי תשלום של הפסד חבירו ולא חשיב כלל עונש, והראיה, שגם מזיק בגרמא עבר על איסור מזיק (גרמא בנוזיקין אסור - בבא-בתרא כב:), אך לא משלם.

וכן תשלומי נזיקין הם כפי הסכום שהזיק. ואם היה עונש על איסור מזיק, מדוע מתבטא חיוב התשלום לפי כמה שהזיק, דלא שמענו בעונשי תורה הבדל בין גברא לגברא. אין הבדל בין אדם שאוכל כזית חזיר לאדם שאוכל כמה זיתים בבת אחת, והעונש על שניהם שווה ארבעים מלקות. כמו כן מצאנו דיני קנסות, כגון תשלומי כפל בגניבה. גם תשלום הכפל איננו עונש על איסור "לא תגנוב" ומהטעם שאמרנו במזיק. אלא למרות שכאן הוי עונש, אך סיבת העונש היא על הפסד השני ולא על שעבר בלאו של לא תגנוב, ולכן צורת העונש היא לפי הסכום שגנב, דהוי עונש על "בין אדם לחבירו" ולא על האיסור לשמים.

מצאנו גם שחובל בחבירו, עקרונית חייב גם מלקות על שעבר בלאו "פן יוסיף", וכן ממון של חמישה דברים (ורק משום "כדי רשתתו" משלם ולא לוקה - כתובות לג.). אם כן, חזינן שיש באותו מעשה עונש על מעשה

9. לבבא-קמא ד:

10. ד"ה והא.

בירור מהות דין הזמה ועונש "כאשר זמם" (ה).

האיסור - על שעבר על לאו, ועונש שני על ההפסד של חבירו על-ידי החבלה שהוא שווה ממון, ולכן התשלומין נזק, צער, בושת, ריפוי ושבת, משתנים לפי מה שהפסיד.

יש לדון האם עונש התורה של "כאשר זמם" הוא על איסור עדות שקר, דהיינו עונש על לאו של "לא תענה" כשאר עונשי תורה, או שהוי עונש מצד ההפסד שרצו להפסיד את השני כמו מזיק וחובל, אלא שכאן יש חידוש, שלמרות שרק רצו להפסיד נענשים על זה. אך בעקרון הוי עונש על הזמימה ורצון ההפסד לחבירו, ולא על העבירה של "לא תענה". נביא כעת כמה ראיות להוכיח שזו ההבנה הנכונה על עונש "כאשר זמם".

במשנה בדף ד. אומר רבי מאיר, שעדים זוממים לוקים ומשלמים. ומבאר רש"י שלוקים משום "לא תענה", ומשלמים משום "כאשר זמם", וגם רבנן לא נחלקו אלא מצד גזירת הכתוב של "כדי רשעתו". אם כן, חזינן שיש כאן שני עונשים על שני דברים שונים, המלקות על עבירת איסור לאו של "לא תענה", וממון על "כאשר זמם". ואם כן, על-כרחך ש"כאשר זמם" אינו עונש על "לא תענה", אלא על שזממו להרע לשני.

ראיה נוספת יש מהברייתא במסכת בבא-קמא דף ד: שרבי חייא מונה עדים זוממים בתוך כ"ד אבות נזיקין, ולכן משלמים ממיטב. הרי ש"כאשר זמם" הוי תשלום עבור הנזק, ועד זומם הוי סוג של מזיק ועל זה עונשו, ולא על עבירת איסור "לא תענה".

ואין להקשות מהגמרא אצלינו במסכת מכות דף ד: האומרת שאזהרה לעדים זוממים לרבנן היא מהפסוק "לא תענה". דבאמת העונש הוא על הזמימה להפסיד, אלא שיש כלל שלא ענש הכתוב אלא אם כן הזהיר, ואזהרת עונש זה היא מ"לא תענה". וביאור האזהרה - ד"לא תענה" היא: אל תפסיד את השני על-ידי עדות שקר. זהו תוכן האזהרה ועל זה בא העונש, ולא: אל תעבור על איסור של עדות שקר, ודו"ק.

ראיה נוספת יש מהמשנה במכות דף ה. שאומרת "משלשין בממון". ומקשה הגמרא - מנא הני מילי. ומבאר רש"י שהקושיא היא מנין שלא משלשין במלקות, דהיינו הסברא הפשוטה היא לומר שתמיד משלשין, ואם "כאשר זמם" היה עונש על איסור עדות שקר ככל לאוין שבתורה, אז מדוע משלשין? הרי כל אחד מהעדים עבר באופן מושלם על איסור עדות שקר, וצריך לקבל עונש מלא על העבירה?! אלא על-כרחך חזינן ש"כאשר זמם"

הוא עונש על הזמימה להרע לשני וכאן, כיון שכל אחד נתן חצי כח לעדות, ממילא חשיב שהזיק רק חצי ואין לחייבו יותר ממה שהזיק, ודו"ק.

ראיה נוספת יש מדברי רש"י בדף ג.י¹¹, שמדויק מהם, שאין מתחייבים בעונש כאשר זמם, אלא אם כן הנידון שזממו עליו תובע ובא להעמידם בדין, ומזה מוכח שהעונש הוא על העבירה כלפי חבירו. דאם הוא עונש על עבירה לשמים, לא מובן מדוע צריך תביעה של הנידון.

אלא שיש לשאול מנין לחז"ל שעונש "כאשר זמם" בא על הרצון להזיק לשני, דילמא הוא עונש על עבירת הלאו של "לא תענה". ונראה שלמדו זאת מצורת העונש, דאם היה עונש על האיסור של עדות שקר, מדוע העונש משתנה מאדם לאדם, וכל אחד מקבל "כאשר זמם" לעשות לשני דוקא? והרי באיסור עדות שקר כולם שווים!? אלא על-כרחך שהיו עונש "כאשר זמם" על ההפסד לשני כמו נזיקין, ולכן מקבל כל אחד מה שרצה להפסיד את השני, ממון, מלקות או מיתה, ודו"ק.

בספר היראים¹² מקשה, מנין לחז"ל שכשיש עונש "כאשר זמם" בממון, חייבים לשלם דוקא לנידון שזממו לו, ונשאר בצריך עיון. והיו שרצו לומר שמקושתו מוכח שעונש "כאשר זמם" לא הוא על הזמימה להזיק לחבר, דאם כן, לא תובן שאלת היראים. אך נראה שאין זה קשה, שכן ישנם שני מושגים: (1) סיבת העונש. (2) צורת העונש. וגם אם סיבת העונש של "כאשר זמם" היא הרצון להפסיד את השני, אך על כל פנים הוא עונשין, ומי אמר שצורת העונש היא שישלם לחבירו דוקא? ומה שמצאנו בכל הקנסות שהתשלומין הם לחבירו, למרות שהיו דין עונשין, והיראים לא נתקשה בזה, זה משום שבכל הקנסות יש פסוקים מפורשים המבארים שמשלם לחבירו "ישלם שניים לרעהו", ו"נתן לאבי הנערה", וכיוצא באלו. ולכן לא קשה לו, אלא בעדים זוממים שבהם כתוב רק "כאשר זמם", ולא כתוב למי משלם.

11. ד"ה וחוייבנו ממון.

12. סימן רמג.

בירור מהות דין הזמה ועונש "כאשר זמם" (ה.)

אמנם לאחר כל זה יש ליישב קושיית היראים, ולומר שחז"ל למדו ב"בנין אב", דכמו שכל הקנסות ראינו בתורה שיש לשלם לנידון, הוא הדין גם לעדים זוממים שמסתבר שיצטרכו לשלם לנידון.